

SÖDERTÖRNS HÖGSKOLA | STOCKHOLM
sh.se

Språkutvecklande arbetssätt i förskolan

Boel De Geer, Södertörns högskola

2023-02-08

- Lingvist/språkvetare
- Docent i svenska, Södertörns högskola
- Undervisar i språkkurser på F-3 och förskoleprogrammen
- Forskning – utlandsadopterade barns språk och kommunikation, språksocialisation i hem, förskola och skola i komparativt perspektiv (Sverige, Finland, Estland), ordförandsutveckling
- Samarbete med förskolor och skolor i södra Stockholm sedan 2018 för att stärka det språkutvecklande arbets- och förhållningssättet

Boel De Geer

ORD- KUNSKAP

i förskola, förskoleklass
& grundskolans tidiga år

Förväntad språkutveckling under förskoleåren

- Uttal språkljud, betoning, intonation, längd...
- Ordförråd ord, uttryck, betydelser, ordbildning...
- Grammatik böjningsformer, ordföljdsmonster
- Pragmatik funktioner, anpassning
- Textstrukturer samtal, berättande...
- Bokstäver
- Läsning
- ... Olika – till följd av olika villkor

Exponering

- Höra språk
 - Talspråk – riktat till barnet eller andra
 - Icke-verbalt språk (mimik, gester, ögonkontakt...)
 - Skriftspråk (högläsning)
- Se språk
 - Se skrivande och läsande
- Använda språk
 - Delta i språkliga aktiviteter
 - Estetiska uttrycksformer

Exponering

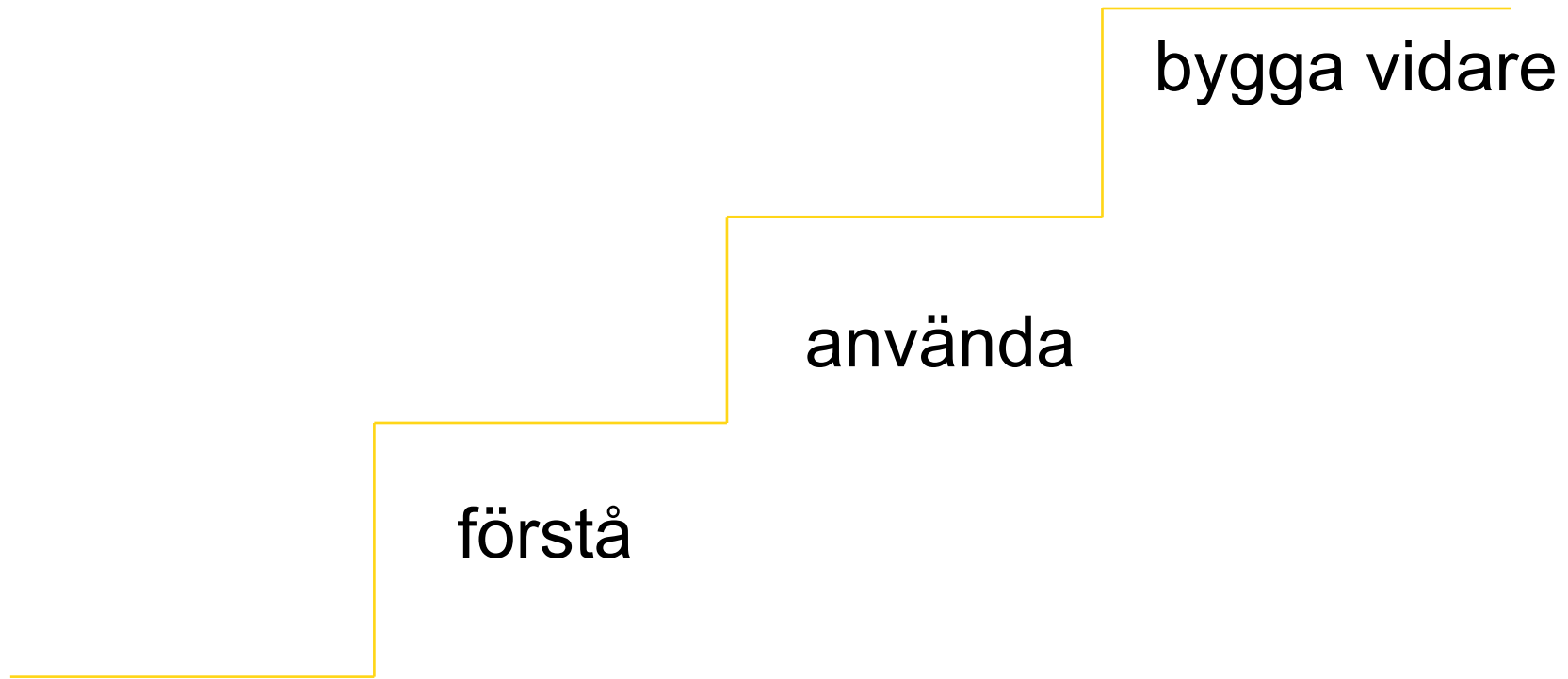
- Tid timmar, regelbundenhet
- Kvalitet språkanvändning, engagemang, register
platser, situationer, persongalleri, register
- Miljö

Förskolan är många barns enda arena för att exponeras för ett utmanande och utvecklat språk

I socioekonomiskt utsatta områden möter barn ofta ett enklare språk, både i hemmet och i förskolan

Det kompensatoriska uppdraget – omfattande och komplext

Steg i språk-, ord- och begreppsutveckling

uppmärksamma, skapa gemensamt fokus

Uppmärksamma

- Grundläggande för all kommunikation och lärande
- Från båda håll – både barn och vuxna
- Ögonkontakt och öronkontakt
- Fånga och behålla uppmärksamhet
- Vad innebär uppmärksamhet?
- Hur vet man att någon är uppmärksam?

Förstå

- Hur skapas och utvecklas förståelse?
- Vad innebär förståelse?
- Hur vet man att någon (barn eller vuxen) har förstått något?
- Förstå situation - förstå språkligt
- Gissa, testa...

Använda

- Använda språk
 - Ord klippare, kniva
 - Böjningsändelser sov-de, hus-ar
 - Ordföljdsmonster Nu jag ser...
 - Uttalsmonster
 - Bokstäver?
 - Beteenden ("läsa" bok, leka rollekar, ta kontakt...)
 - Gester, mimik...

Bygga vidare

- Gör ett språkligt fenomen ”till sitt”
- Varierar mönster
- Skapar nytt – ord, uttryck:
 - klämbyxor, dingelbarn, hästpolis...
 - ”Mycket får man tåla”
 - ”instabil– utstabil”
 - ”Jupiter, Mars, Pluto... Kalle Anka”
 - ”Jupiter, Mars... april”
 - ”Fyrkant, trekant... rundkant”

Språkutvecklande arbetssätt kan t ex innebära

- benämning och berättande
- samtal
- högläsning
- språklek – rim, ramsor, skämt, andra språklekar

Ofta ett “ska” i pedagogernas svar...

“Vi ska benämna mycket”

”Vi ska använda ett avancerat språk”

“Vi ska samtala mycket”

“Vi ska ha mycket högläsning”

“Vi ska ha rim- och ramslekar”

Osv.... “att”

Vad innebär det?

Räcker inte med “att”. Behöver också “vad”, ”varför” och “hur”?

Vad innebär X?

Hur görs Y?

Varför görs Z?

Avancerat språk, korrekt språk, berätta, benämna, samtala?

Att förhålla sig till språklig komplexitet

“korrekt” eller “avancerat” språk? Vad är det?

“svåra” ord? Vilka ord? När är ord svåra?

Funktionellt språk!

Ord, grammatik, uttal, pragmatik

I produktion och förståelse

För ett språkutvecklande förhållningssätt

- benämna och berätta
- samtala
- språklekar

verktyg/
redskap

- lekfullhet
- språkdidaktisk skicklighet
- språkförmåga: språklig kunskap och medvetenhet

färdigheter/
kunskaper

Lek och lekfullhet

- Lekfull undervisning
- Lekfullt umgänge
- Lekfulla samtal
- Undervisning som inte upplevs som sådan

- Lekfullhet bygger på kunskap och erfarenhet
- Lekfullhet har ett syfte

Språkdidaktisk skicklighet

- Skapa undervisning
- Skapa umgänge
- Muntligt – skriftligt – multimodalt
- ”Läsa av” – bedöma
- Medveten spontanitet – fånga upp tillfällen

Språklig kunskap

ofta omedveten

- Uttal
- Ordförråd
- Grammatik
- Pragmatik
- Textstrukturer
- Bokstäver
- Läsning

språkljud, betoning, intonation, längd...

ord, uttryck, betydelser, ordbildning...

böjningsformer, ordföljd

funktioner, anpassning

samtal, berättande...

Språklig medvetenhet

- Fokus på språkets form – hmm...
- Kräver ett perspektivskifte – se språket utifrån
- Självständigt och medvetet upptäcka och diskutera språkliga detaljer
- Språket blir samtalsämne
- EN orsak till språk- och skolsvårigheter är språklig omedvetenhet
- Ord för att kunna tala om språk (betyder, ord, låter, skrivs...)

Hög språkförmåga och hög språklig medvetenhet

Hög språkförmåga och låg språklig medvetenhet

Låg språkförmåga och hög språklig medvetenhet

Låg språkförmåga och låg språklig medvetenhet

Språklig medvetenhet – inte bara fonologi...

Fonologisk medvetenhet – *upptäcka strukturer*

- klappa stavelser, dela i stavelser, rymma
- LÄTT och ROLIGT!

Fonemisk medvetenhet – *upptäcka språkljuden i orden*

- känna vilket ljud som kommer först/sist
- *sätta ihop* språkljud till ord $b - a - d - a$ = *bada*
- *dela upp* ord i ljud *bada* = $b - a - d - a$

Prosodisk medvetenhet (också fonologi)

Lyssna och upptäcka!

Hur låter orden – säg dem högt, säg efter, säg tillsammans

Byta betoning – vad blir det då? (banan, kanon)

Lyssna på intonation – vad händer? (borsten, tomten)

Jämföra längdförhållanden (kana-kanna, väg-vägg)

Prosodi som didaktiskt verktyg

Morfologisk medvetenhet

För språkförståelsen (hörförståelse som utvecklas till läsförståelse)

Hur är ord uppbyggda?

Sammansättning	hög+hus, bad+byxor, sommar+lov, vakt+hund/hund+vakt brand+gul, blå+neka, över+gång
Böjning	hund, hund-en, hund-ar, hund-ar-na, hund-ar-na-s Amina-s
Avledning	skriva, skriv-are, skriv-ning, skriv-en/ o-skriv-en, lik/o-lik, vanlig/o-vanlig

Att arbeta med ordkunskap

- Utgå från till synes enkla ord som eleverna kan
- Förankra i sammanhanget (undervisningen, umgänget)
- Laborera tillsammans med form, betydelse och användning
- Vidga, precisera, fördjupa, jämför, förklara... upptäck!

Att upptäcka sammansatta ord

Utgå från ett enkelt ord som alla barn kan, t ex hund

”Vad finns det för olika sorters hundar?”

polishund, ledarhund, sällskapshund, jakthund, vakthund,

Jfr. med hundvakt

”Kan vi sätta ”hund” först i ordet?”

hundmat, hundpensionat, hundkoppel, hundskål, hundhår...

1. Upptäcker sammansättningsprincipen
2. Upptäcker nya ord/begrepp
3. Upptäcker kunskap om världen

Att upptäcka avledningsmönster

Vi ska läsa en bok och samtalar om omslaget, bokens titel och författaren.

Vi talar om bilderna – vem har gjort dem? Kanske inte författaren själv.

En *illustratör*

Har *illustrerat* boken

Med *illustrationer*

Att upptäcka avledningsmönster

Vi samtalar om *att tänka*.

Vi tänker på olika ord. Nu *ska* vi *tänka*. *Tänk* nu på X i en minut. Vad *tänkte* du på? Det *har* jag inte *tänkt* på.

Vilka *tänkare* ni är! Ni är verkligen *tänkande* elever. Ni är *tankfulla* - *fulla av tankar*.

Det var *en bra tanke*. Vi gör ett *tankeexperiment!*

Det är *tänkbart*. Det är *otänkbart*.

Tänk inte tanken!

Varför undervisa i ordkunskap (del av SM)?

- Ökat ordförråd
- Språkförståelse (hör/läs)
- Språkförståelsestrategier
- Effektivare läsning och skrivande (hastighet, förståelse)
- Effektivare språkanvändning (ordmobilisering, nyanser, kreativitet)
- Språklig medvetenhet
 - Viktigt för uttryck, bildspråk, gåtor, skämt
- Språklig självkänsla och säkerhet
- Tillhörighet och delaktighet
- Demokratisk rättighet

Stort och välorganiserat ordförråd...

... viktig(aste) förutsättning(en) för lärande

... underlättar att göra sig förstådd och att förstå (ordmobilisering)

Vad innebär ”stort” ordförråd?

- ”stor”
- boll, hund, bil... motsats till liten
- stor människa storlek, vuxen, betydelsefull
- stor artist/stor lögnare
- storätare, storfiskare, storskog, storlek, storhet, förstora...
- vara storsint
- ta stora ord i mun
- stor i orden, liten på jorden
- leva på stor fot

Vad innebär "välorganiserat" ordförråd?

Ords relation till andra ord, t ex

- Synonymer och deras nyansvärden (pappa, pratglad/pratsam)
- Motsatser (gammal-ny/ung, god-äcklig/elak)
- Kategoriseringar (kroppsdelar, färger, former, plagg...)
- Samma form – olika betydelse (gärna-hjärna-Järna, hov, vara...)

Ordkunskapens tre dimensioner

- Ords struktur
 - Ords betydelse
 - Ords användning
-
- Alla tre hänger ihop och samverkar med varandra.
 - Lika viktigt *på alla barns språk*. Andraspråk, andra språk.
 - Stärker ordförrådet och den språkliga medvetenheten.

Ords form

- Uttal (prosodi/ljudgestalt)
- Fonem (språkljud)
- Stavelser
- Grafem (bokstäver)
- Morfem
- Ordföljd (placering i uttryck och meningar)

Ords betydelse(r)

- Betydelse *utan och i kontext* rund, rund boll, rund summa
- Betydelse *i relation till* andra ord
- Betydelse *tillsammans med* andra ord

Fasta fraser, uttryck och bildspråk – en extra dimension

Använd explicit och uppmärksamma!

- Ta studenten, begå harakiri, rubb och stubb, ditten och datten
- Skriva in, på, ut, av, till, under, upp...
- Ta sig en funderare, göra något ögonaböj/på momangen/så in i vassen/så det ryker
- Stålhäst, havremoped
- Hänga läpp, hoppa över, vara blåögd, få något om bakfoten, på rak arm, ta sig vatten över huvudet, ta sig för pannan
- Glad som en lax, flitig som en myra, Små grytor har också öron
- ”Det är inte Ragnarök”

Ords användning – samverkar ofta med betydelse

I olika sammanhang – när “passar/funkar” vad?
Vad ger “önskad kommunikativ effekt”?

- Idiomatiskt, förväntat, ändamålsenligt...

Ex. Hos doktorn, i färgaffären, på universitetet...

Att välja ord till undervisning *och* spontant umgänge

- Målord *för att förstå och resonera kring* sammanhang
 - Ofta ämnesord – viktigt få med alla ordklasser
 - Ord som preciserar, ord som skapar sammanhang och samband
 - Ord som möjliggör resonemang
(vissa, somliga, knappt, vanligen, även om, inte förrän...)

Mulle Meck och de "svåra" orden

"Svåra" ord (ovanliga synonymer):

bråte

pinaler

mojänger

- Använd med vanligare synonymer (obs – inte "lättare")
- Sprid till andra situationer (miljö)
- Välj några ord och använd medvetet (kvalitet) och ofta (kvantitet)

Målord/uttryck i “lager” (nivåer)

urspr. Jim Cummins

- Lager 1, 2 och 3
 - Ingen “rangordning”
 - Ingen kronologisk ordning
 - Alla lager behövs för effektiv språkanvändning

Målord från *alla* lager

- Målord från *alla ordklasser*
- Målstrukturer – hur används orden i längre yttranden?
- Vid planering av aktivitet
- I den spontana vardagen

Lager 1

Vardagliga, vanliga ord "som alla kan"

- mat, stol, jacka, hus, barn, hund, vatten
- äta, dricka, komma, titta, sova, kunna, vilja, ha, åka, gå
- god, kall, röd, farlig, rolig, kul, stor, fin, arg, trött
- den, det, jag, du, alla, många, ingen, vem
- var, där, uppe, i, på, under, inte
- och, men, eller

Lager 3

Ord för specifika ämnen, inte bara skolämnen
Har entydig betydelse och förklaras av lärare och läromedel

- Förskola – *kilo, centimeter, Tyrannosaurus rex, fossil, paleontolog, fryspunkt, gas, vätska...*
- Samhälle – *investering, aktieportfölj, lagfart, kamaxel, skalpell, epidemi/pandemi, ROT-avdrag, skattsedel, röstlängd...*

Lager 2

Allmänna ord för olika ämnen och sammanhang
För ett varierat, resonerande och komplext språk

- *Synonymer*

(äta – förtära, gå – spankulera, viktig – väsentlig, plats - utrymme)

- *Otydlig betydelse*

(anse, påpeka, utgå, omfatta, innebära, utsökt, makalös, anslag)

“små naturtillgångar”

- *Alla skolämnen*

(kapitel, experiment, samarbete, redovisa, sammanfatta)

- *Sammanhang och resonemang*

(om, eftersom, trots att, innan, däremot)

Samband, sammanhang och resonemang

Med konjunktioner, bisatsinledare och andra tidsuttryck fångas sambandet mellan två olika utsagor/påståenden/tankar...

Underlaget lutar **och** bollen rullar.

Bollen rullar **men** lådan rullar inte.

Bollen rullar, **trots att** underlaget inte lutar.

Bollen rullar, **när** underlaget lutar.

Bollen rullar, **om** underlaget lutar.

Då kan vi resonera!

Lagerord

Barn behöver exponeras för, få tillgång till och utmanas av ord och uttryck från *alla lager*

- Många Lager 1-ord för vardagliga samtal
- Lager 3-ord för ämnesundervisning/andra ämnesspecifika sammanhang
- Lager 2-ord för att vidga ordförrådet för att uttrycka sig precist och komplext för att resonera

Lager 2 största utmaningen – men mest att vinna

Broar från Lager 1 och 3 till Lager 2 genom resonemang!

Inget extraarbete - ett förhållningssätt

Från här-och-nu till generellt

Från allmänt till specifikt

Lager 2 – ovanliga synonymer och sambandsord

“Först/**till att börja med** åkte **vi/alla barnen på vår avdelning Myran i/nedför** rutschkanan. Sedan/**därefter** ville vi **kolla/se/veta/ta reda på/undersöka ifall/om** olika **grejer/saker/föremål** också kunde **åka/rulla/glida** i rutschkanan. Vi trodde/**gissade/antog/förutspådde** först/**innan vi började/startade/satte igång** att tunga saker/**föremål** åker/**skulle glida** snabbare men sen/**när vi provade med olika föremål** såg/**märkte/upptäckte** vi att både hur mycket sakerna vägde och vad de var gjorda av gjorde att de åkte fortare/**inte bara föremålens tyngd utan också materialet påverkade hastigheten.**”

Ord och språk för olika syften?

Jim Cummins, Åke Viberg, Pauline Gibbons:

- vardagsspråk – kunskapsrelaterat språk (skolspråk?)

Barbro Westlund:

- vardagsspråk – *resonemangsspråk*

Broar till kunskap och förståelse

Berätta

“Berättande framställningssätt” kan innebära att

beskriva

förklara

instruera

gå igenom

ge exempel

...

Resonera

Resonemang kan innebära att

beskriva vad som händer och sker,

förutspå vad som ska hända,

berätta vad som hände,

förklara varför det hände,

formulera något generellt om det som hände.

Upplevelser och erfarenheter för resonemang

Att tala om upplevelser och erfarenheter i efterhand (eller i förväg)

- Alla har upplevt och erfarit – kan behöva uppmärksammas på detta! Också vuxna...
- Mer detaljerat och för varje gång
- Upprepa, bygga ut – barn/elever är bekanta med innehållet.
- Fler synonymer och mindre vanliga ord, *särskilt sambandsord* (som möjliggör längre och mer komplexa meningar).
- Detta lägger grunden för mer allmänkunskapliga samtal.

Att ta med

Dra nytta av förebildens makt!

- Använda resonemang

motivera, förklara, exemplifiera, ge tidssamband, ange villkor, ange konsekvenser...

- Locka fram resonemang hos barnen med varför-frågor:

“Varför tror du att vi tar på oss stövlar när det regnar?”

“för att vi inte ska bli blöta”

“för att hålla fötterna torra”

Att ta med

Hur utmana kollegialitet?

Kollegialt lärande – kollegial förståelse

Kollegialitet i det planerade

Kollegialitet i den spontana vardagen

Att ta med

Kollegial förståelse – att utmanas i yrkesrollen

Vad innebär olika begrepp? Hur kan de tolkas?

Kollegial förståelse och intresse för “vad”, ”varför” och “hur”?

Vad innebär berättande, benämning, resonemang...

Varför och hur görs något – varför berätta, benämna, resonera...

Vad innebär ”höga förväntningar” på barn/elever?

Hur utmana medvetenhet om den egna rollens betydelse?

Att ta med

Medveten, lekfull spontanitet i undervisningen
– undervisande medveten och spontan lek

- Fånga spontana ögonblick på lekfullt och lärande vis
- “Lägga vedträn i brasan” – fördjupa, utveckla, förlänga
- Vara lekfull utan att abdikera från vuxenrollen

Att ta med

Att stödja medarbetare

enkelt!

Att utmana/vara besvärlig

mer utmanande

be-svär-lig

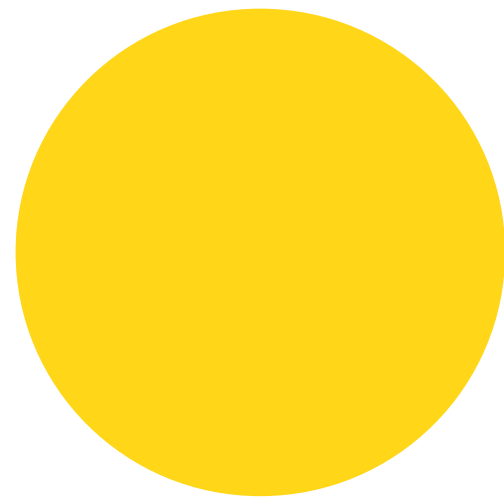
= att tynga på

swár = tung (schwer/schwierig)

Svensk etymologisk ordbok

Att ta med

- Vad kan det innebära att *utmana* medarbetare i att ständigt upprätthålla ett språkutvecklande förhållningssätt av hög kvalitet?
- Vad kan ett *strukturerat och förväntansfullt ledarskap* innebära, när det handlar om språkutvecklande förhållningssätt av hög kvalitet?
- Hur *identifierar, sprider och utmanar* ni ett språkutvecklande förhållningssätt, präglad av en stark kollegialitet?

SÖDERTÖRNS HÖGSKOLA | STOCKHOLM
sh.se